

OYBEK BOYATOV,

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti tayanch doktaranti

MAJZUB NAMANGONIYNING AYRIM QO'LYOZMA MANBALARI TAVSIFI

Annotatsiya: Ushbu maqolada Majzub Namangoniyning qo'lyozma manbalari haqida ayrim ma'lumotlarni berilgan. Qo'lyozmalar manbashunoslik sohasida tadbiq etilgan.

Kalit so'zlar: qo'lyozma, devon, matn, yozuv, fond, nastaliq.

Annotation: This article provides some information about the manuscript sources of Majzub Namangoni. Manuscripts have been applied in the field of source studies.

Keywords: manuscript, divan, text, writing, fund, nastaliq.

Аннотация: В данной статье представлены некоторые сведения о рукописных источниках Мажзуба Намангония. Рукописи были применены в области источниковедения.

Ключевые слова: рукопись, диван, текст, запись, фонд, насталик.

Bugungi kunda birlamchi manbalar asosidagi ilmiy izlanishlar olib borish, muayyan ijodkor haqida xolis ilmiy baho berish, adabiy merosi yuzasidan ilmiy-nazariy xulosalar chiqarishga qaratilgan tadqiqotlar ko'plab amalga oshirilmoqda. Darhaqiqat, unday tadqiqotlarni amalga oshirishga ehtiyoj har qachongidan ham katta. Negaki, mustamlaka tuzum sharoitida ijodi o'rganilmagan yoki shaxsiyati va adabiy merosi yuzasidan noto'g'ri yoki bir tomonlama ma'lumotlar berilgan ijodkorlar merosini birlamchi manbalar asosida o'rganish, ular biografiyasini to'liq tiklash, lirik asarlarini ilmiy muomalaga olib kirishmilliy adabiyomiz rivojiga ulkan ulush bo'lib qo'shilishi shubhasiz.

Hayoti va faoliyati to'la o'rganilmagan, adabiy merosi monografik planda alohida tadqiq etilmagan ijodkorlardan biri Majzub Namangoniidir. Majzub biografiyasiga doir ma'lumotlarni to'ldirish, shoir asarlari manbalarini to'liq o'rganib chiqib, ularning tayanch va yordamchi nusxalarini ajratish, adabiy merosi ko'lami, mavzu-mundarijasini belgilash, shoir devonining asliyatga muvofiq ishonchli matnini tiklash dolzarb vazifalardan hisoblanadi.

Ta'kidlash kerakki, sho'rolar davrida Majzub Namangoni shaxsiyati va adabiy merosiga salbiy munosabatda bo'lingan. Shunga ko'ra, ko'p hollarda shoir ijodi haqida gapirilmagan. Shunday ekan, Majzub adabiy merosi, shoir she'riyati mazmun-mohiyatini yoritishda, avvalo, ijodkor asarlarining birlamchi manbalarini har tomonlama tasnif va tavsif etish, ularning mukammal variantlarini aniqlash, shu asosda ilmiy xulosalar chiqarish zarur.

Majzub Namangoni devoni qo'lyozmalari hozirda O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti asosiy va Hamid Sulaymon fondida, Namanganda muhlislari shaxsiy kutubxonalarida **1992, 1018/I, 4206/II, 12503, 1046/I, 4003, 1867, 2125, 1018, 2580, 2351** raqamlari bilan saqlanmoqda. Shuningdek, shoir lirik asarlari jamlangan manbalar Namangan viloyati tarixi va madaniyati Davlat muzeyi Adabiyot va san'at bo'limi fondida mavjud.

Qo'lyozmada shoir devonidan olingan she'rlar bor. Devon nasta'liq xatida ko'chirilgan. Majzub lirik asarlari ko'chirilgan qo'lyozmalar sahifalari, negadir, ziynatlanmagan. She'rlar alohida jadvallarga olinmagan. Alohida raqamlanmagan. Qo'lyozmalardagi she'rlar alifbo tartibida joylashtirilmagan, ular tartibsiz ko'chirilgan. Ayrim hollarda sarlavhalar ham alohida ajratilmagan. Ba'zi qo'lyozmalarning oxiri yo'q, ko'plab sahifalar noto'g'ri muqovalangan. Qo'lyozma va toshbosma manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, Majzub Namangoniyl o'z she'rlarini jamlab devon tartib bergan. Shoir bu devonini biror ulug' kishiga va yoki podshohga tuhfa qilishni maqsad qilmagan. Shundan bo'lsa kerak, shoir she'rlari ko'chirilgan qo'lyozmalar u darajada muhtasham emas. Matnshunos olim, akademik Sh.Sirojiddinov bunday kitoblar haqida quyidagilarni yozadi:

“Devon qo'lyozmasi matn va sarlavhalar, shuningdek, miniatyuralar atrofiga tortiladigan jadvallar, shams, unvon – qo'lyozmaning ilk sahifasi bosh qismida tilla suvi yugurtirib chizilgan naqsh-lavh, sahifalarga oltin suvi bilan jilo berish (tazhib) kabi bezaklar bilan ziynatlanadi. Albatta, bunday devonlar qimmatbaho bo'lib, ular asosan, shoh farmoniga asosan saroy kutubxonasi yoki sovg'a uchun tayyorlangan”[1.39].

Nazariy adabiyotlarda qo'lyozma manbalarni tavsiflashda quyidagi jihatlarni e'tiborga olish tavsiya etiladi:[2.90-91] 1) Qo'lyozmaning ashyo (inventar) raqami; 2) Asarning nomi; 3) Asarning yozilgan yili; 4) Muallifi; 5) Asarning qisqacha mazmuni; 6) Qo'lyozma haqidagi umumiy ma'lumotlar; 7) Asarning ko'chiruvchisi (kotibi); 8) Ko'chirish yili; 9) Necha varaqdan iboratligi; 10) O'lchovi.

Quyida Majzub Namangoniyl asarlari mavjud qo'lyozmalarning monografik tavsifini yuqoridagi ko'rsatmalarga hamda sohada erishilgan so'ngi yutuqlarga tayanildi:

1018/I raqamli qo'lyozma. Bu manba jami 164 sahifa bo'lib, Majzub Namangoniyl qalamiga mansub g'azallardan tarkib topgan. Qo'lyozma matni 1^b sahifadagi mana bu bayt bilan boshlanadi:

الهي عبدك العاصي اتاك
الذنوب قد دعاك مقرا

Oxirgi she'r esa fors tilidagi:

مجنوب تا شود همه عالم مسخرت
تیغ از دعا طلب کن از سجده خسروی

maqta'li g'azal bilan yakunlangan.

Kolofon quyidagicha (164^{ab}):

... سنه ۸۰۳۱ بود که کاتب خاکسار محمد شریف مرزا باشی ولد ملا محمد کریم قندالات ابن

حاجی محمد حسین کتابت را تمام نمود.

Mazkur qo'lyozmadagi matn nasta'liq xatida och jigarrang sayqallangan Qo'qon qog'oziga ko'chirilgan. Ushbu manbada ham she'rlar har sahifada ikkita ustun qilib ko'chirilgan. Qo'lyozma kotibi – Mulla Muhammad Karim Qandalat ibn Xoja Muhammad Husaynning o'g'li Muhammad Sharif Mirzoboshi bo'lib, devon 1308 (1890–1891)-yilda kitobat qilingan. Sahifalar o'lchami 26x15 sm.

4206/II raqamli qo'lyozma. Muqovasi qizil rangli qalin karton qog'ozidan ishlangan. Qo'lyozma sherozasi (muqovalarni birlashtiruvchi qism) ko'k rangli matodan ishlangan. Matn Qo'qon qog'oziga ko'chirilgan. Qo'lyozma ikki qismdan iborat bo'lib, uning ikkinchi qismi 110^a sahifadan boshlanadi. Shu sahifa tepasida “Devoni Majzubdan” deyilib, shoir she'rlari ko'chirilgan. Qo'lyozma 203 sahifani tashkil etadi. Har sahifada o'rtacha 9 qatordan she'r ko'chirilgan. Ushbu manbada shoirning g'azal, masnaviy, muxammas, soqiynoma janrlariga mansub nazmiy asarlari jamlangan. G'azallar alifbo tartibida ko'chirilgan bo'lsa-da, she'rlar negadir, “ر” (re) harfi bilan tugagan g'azallar bilan boshlangan.

Qo'lyozmada g'azallar 110^a-164^a-sahifalarda kochirilgan. Biroq g'azallar orasida masnaviy

(113^a-118^a), muxammas (164^b-172^a)lar ham qo'shib ko'chirilgan. Qo'lyozmaning 172^a-190^b-sahifalarida soqiynoma, 190^b-195^b- sahifalarda "قصه بلال حضرت" ("Hazrati Bilol qissasi"), hamd mazmunidagi she'rlar, (196a-198a), agiografik mazmundagi parchalar (198^b-200^b) hamda tasavvufiy xarakterdagi (201^b-203^b) masnaviy ko'chirilgan.

Q'o'lyozmaning boshi quyidagicha:

که برق عشقیدین عالم غه اینغان شورش دن دور
نیلیغ دیسنک حزین فرهاد بیرله ایکی اورتاغی

Oxiri esa quyidagicha:

اوشل شربت اوچون کدالیق قیلائی
مغ ایشیکیده بینوالیغ قیلائی

Kolofon (190^b)da mana bu qaydlar mavjud:

تمت هذه النسخه الشريفه المتبرکة المسمى المجذوب النمنکانی نورالله مرقده. ۵۱۳۱.

Matn Qo'qon qog'oziga nasta'liq xatida ko'chirilgan. She'rlar bir sahifada ikkita ustun qilib ko'chirilgan. 162^b sahifagacha poygir qo'yib borilgan. Qo'lyozmada maxsus kolofon bo'lmagani sababli uning kotibi noaniq. Ko'chirilgan sanasi 1315/1897-1898-yillar. O'lchami 21,5x13,5 sm.

12503 raqamli qo'lyozma. Ushbu manbaning muqovasi yashil rangda bo'lib, muqovada uchta tamg'a mavjud. Qo'lyozma sherozasi (muqovalarni birlashtiruvchi qism) qizil charmdan ishlangan. E'tiborlisi, ushbu qo'lyozmada qizil va yashil rangli siyohda gul tasviri tushirilgan. Asosiy matn 1^b-sahifadan boshlangan. Bu manbada shoirning diniy-falsafiy mazmundagi masnaviylari (1^b-6^{ab}), tanlangan g'azallari (6^a-57^b), murabba'lari (24^a-25^a, 40^b-42^b, 52^a-54^b), muxammaslari (43^a-46^a, 32^b-34^a, 58^b-63^a), tarje'band janrida yozilgan soqiynomasi (89^a-94^a), shuningdek, Majzub Namangoniyga atalgan bag'ishlov she'r (99^b-101^b) kiritilgan. Mazkur qo'lyozmadagi lirik asarlar alifbo ketma-ketligida ko'chirilgan bo'lsa-da, biroq she'rlar janrlariga ko'ra aralashtirilib, tartibsiz holda joylashtirilgan.

Ushbu qo'lyozmadagi she'rlar "Bismillohir-Rahmonir-Rahim"dan so'ng, 1^b-sahifadagi quyidagi matla' bilan boshlanadi:

خدای تبارک خدای تعالی
اوزونک هادی یول آچغیل ای حق تعالی

Har sahifada o'rtacha 8-9 qatordan she'r ko'chirilgan. Sahifalarda poygilar berib borilgan. She'rlar qizil rangda sarlahhalanib ketilgan. Qo'lyozma "G'azaliyoti Majzub" deb nomlangan bo'lsa-da, aslida bu manba shoirning devoni hisoblanadi. Qo'lyozmada matn 102^a-sahifada yakunlanadi.

Matnning oxiri:

محمود یول یوللب ایلکینی آلیب قول لب
بر یوخلب انی جربل مجذوب نمکانی

tarzida yakunlanadi.

Bu manbaning xati ham nasta'liq yozuvida. She'rlar Qo'qon qog'oziga ko'chirilgan bo'lib, matn bir va ikkita ustunga joylashtirilgan. Sarlavhalar va oxirgi bayt sarlavhalarda ko'rsatib borilgan.

Ushbu manba hijriy 1323 (1905-1906)-yilda ko'chirilgan. Matn o'lchami 19,5x12,5 sm.

1046/I raqamli qo'lyozma. Ta'kidlash kerakki, bu manba o'n qismdan tarkib topgan bo'lib, hajman juda katta manba (531 sahifa). Qo'lyozma sherozasi (muqovalarni birlashtiruvchi qism) qizil charmdan ishlangan. Qo'lyozmaning birinchi qismida shoirning saralab olingan fors-tojik tilidagi she'rlari (1^b-79^b sahifalarda) hamda qit'a va ruboiylari (79^b-80^a) ko'chirilgan. She'rlarda raqamlar ham, sarlavhalar ham yo'q.

Qo'lyozma quyidagicha boshlanadi:

آلهی عبدک العاصی آتا کا
مقرّأبا الذنوب قد دعا کا

Oxiri esa:

مردیکه بغیر مدح او راند کلام
حیف است بمجنون امّ ار قدح زنی

Qo'lyozmaning 80^a – sahifasida kolofon berilgan bo'lib, u quyidagicha:

الحمد لله... دیوان مجذوب ایردیکیم... ابو المظفر و المنصور ابو الفتح حضرت سید محمد رحیم بهادر سلطان
نینک فرمان واجب الاذعانلاری بیلا بو فقیر الحقیر عبدالله بی نیاز کاتب داملا الله برکان مخدوم ابن داملا
محمد رضانیکن... سنه ۶۲۳۱ الانجی یلیده ماه شریفی رمضان نینک اون بیریده ایردیکیم شرف اتمامیغه
یتوشدی.

(Alhamdulillah... devoni Majzub erdikim... Abu-l-Muzaffar val-Mansur Abu-l-fath hazrat Sayyid Muhammad Rahimxon Bahodir Sultonning farmonu vojibu-l-izonlari bila bu faqiru-l-haqir Abdulloh biy Niyoz kotib Domullo Ollobergan Maxzum ibn Domullo Muhammad Rizo...)

Bu manba Xiva hukmdori Sayyid Muhammad Rahimxon II (Feruz) buyrug'i bilan tuzilgan. Ushbu to'plamdagi matn fabrika qog'oziga nasta'liq xatida ko'chirilgan. Matn har bir sahifada ikkita ustunga joylashtirilgan. To'plamni kotibi – Domullo Ollobergan Maxzum ibn Domullo Muhammad Rizo. Ko'chirilish sanasi – 1326 (1908-1909). Muqovada muhr bor. “Muqovachi Muhammad Rahim asari” degan qays mavjud. To'plam jami 80 sahifa bo'lib, matn 1b-80a sahifalarda ko'chirilgan. Matn o'lchami: 35,5x22ni tashkil etadi.

4003 raqamli qo'lyozma. بوذجم ن اويـد (Devoni Majzub). Muqovasi qora rangli kartondan ishlangan. Qo'lyozma sherozasi (muqovalarni birlashtiruvchi qism) qizil charmdan ishlangan. Muqovada beshta tamg'a rasmi tushirilgan. Bu manbada shoirning, avvalo, tasavvufiy-falsafiy mazmundagi masnaviylar (1^b-5^a sahifalarda), shoirning saralab olingan g'azallari (5^a-83^a sahifalarda), muxammaslari (17^a-19^b, 37^a-39^b sahifalarda), murabba'lari (20^{ab}, 27^b-28^a, 33^a-35^b), munojoti (45^a-50^b), soqiynomasi (51^a-53^b) kiritilgan. She'rlar alifbo ketma-ketligida ko'chirilgan.

Matn basmaladan so'ng quyidagi bayt bilan boshlanadi:

خدای تبارک خدای تعالی
اوزونک هادی یول آچغیل ای حق تعالی
(Xudoyo taborak, Xudoyo taolo,
O'zung hodiy, yo'l ochg'il, ey Haq taolo)

Asosiy matnning oxiri:

قالیب ایکی فرزندیکم نور عین
امام حسن امام حسین
(Qolib iki farzandikim nur ayn,
Imom Hasanu imom Husayn)

Qo'lyozmadagi matn fabrika qog'oziga nasta'liq xatida ko'chirilgan. Sahifalarda matn bir va ikki ustun tarzida ko'chirilgan. Ko'chirilish sanasi 1333 (1914–1915)– yil. To'plam hjmi 53-sahifa bo'lib, o'lchami: 22x13 sm.

1867 raqamli qo'lyozma. دیوان مجذوب (Devoni Majzub). Sarg'ish rangli karton muqovali kitob bo'lib, u naqshlangan. Qo'lyozma sherozasi (muqovalarni birlashtiruvchi qism) jigarrang charmdan ishlangan. Muqova ichida har xil yozuvlar bor. Qo'lyozmaning dastlabki ikki sahifasida “Mashrab” degan sarlavha qo'yilib, Mashrabga tegishli uchta she'r ko'chirilgan. Shundan so'ng, Majzub she'rlari ko'chirilgan. Shoir she'rlari

خدای تبارک خدای تعالی

اوزونك ھادى يول آچغىل اى حق تعالى

bayti bilan boshlanadi. Sahifalarda poygilar berib borilgan. Qo'lyozmada matn 91^a sahifada tugaydi. Oxirida 15 varaq bo'sh qoldirilgan. Ushbu manbada kolofon yo'q. Qo'lyozmani kim kitobat qilgani, ko'chirgani haqida ma'lumot yo'q.

2125 raqamli qo'lyozma. Ushbu qo'lyozma manba O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti Hamid Sulaymon fondida saqlanadi. Jigarrang karton muqovali kitob bo'lib, usti naqshlangan. Matn fabrika qog'oziga ko'chirilgan. Sahifalar yirtilgan, ayrim sahifalardagi yozuvlar shivalib ketgan, umuman, qo'lyozmaning saqlanish holati ancha sifatsiz. Har sahifada ikki ustunda o'rtacha 13 qatordan she'rlar ko'chirilgan. Sahifalarda poygilar berib borilgan.

Ushbu manba ham

خدای تبارك خدای تعالى

اوزونك ھادى يول آچغىل اى حق تعالى

matla'li 59 baytli masnaviy bilan boshlangan. Ushbu manba Mazjub devonining mukammal variantlaridan biri hisoblanadi. 2020-yilda shoir devoni nashr ettirilgan.[3.344] Majzub devonining ushbu nashri 1908-yilda Toshkentda bosilgan nusxasi hamda Namangan viloyati tarixi va madaniyati Davlat muzeyi Adabiyot va san'at bo'limi fondidagi 1903, 1906, 1912-yilda Toshkentda bosilgan nusxalari qiyosi asosida amalga oshirilgan.[3.8] Ushbu nashrdagi deyarli barcha lirik asarlar biz fikr yuritayotgan O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti Hamid Sulaymon fondidagi 2125 raqamli qo'lyozma manbada mukammalroq shaklda uchraydi. Bundan ko'rinadiki, har qanday bosma manbalar asosidagi nashrlar mukammal hisoblanmaydi. Sababi shoir devonining bosma nusxalari asosi amalga oshirilgan nashridagi ayrim she'rlar 12503 hamda 2125 raqamli qo'lyozmalardagi variantlari bilan farq qiladi. Ya'ni ayrim so'zlar, baytlar o'rni almashgan, ba'zi she'rlar nashrda uchramaydi.

Qo'lyozmaning oxirgi sahifalari yo'qolgan. Kolofon ham mavjud emas. Shunga ko'ra, ushbu manbani kim ko'chirgani yoki kitobat qilganini aniqlash imkoi yo'q.

2580 raqamli qo'lyozma. Ushbu qo'lyozma manba O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti Hamid Sulaymon fondida saqlanadi. Sarg'ish karton muqovali kitob bo'lib, muqova beshta tamg'a bilan naqshlangan. Matn yupqa Qo'qon qog'oziga ko'chirilgan. Qo'lyozma jami 113 sahifa bo'lib, ushbu manba ikki qismdan iborat. Birinchi qismida Majzub she'rlari jamlangan. Shoir she'rlari 3^b sahifadagi

خدای تبارك خدای تعالى

اوزونك ھادى يول آچغىل اى حق تعالى

bayti bilan boshlanadi. Sahifalarda poygilar berib borilgan. She'rlar 15-sahifagacha ikki ustunda, keyingi sahifalarda (76 sahifagacha) bitta ustunda 13 qatordan ko'chirilgan.

Oxiri quyidagicha:

O'shal sharbat uchun gadolig' qilay,

Man eshigida benavoliq qilay.

76^a-sahifada qo'lyozma "hijriy 1305-yilda ko'chirilgan"i qayd etilgan.

2351 raqamli qo'lyozma. Ushbu qo'lyozma manba ham O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti Hamid Sulaymon fondida saqlanadi. Ushbu manba ham ikki qismdan iborat bo'lib, uning ikkinchi qismida Majzub she'rlari jamlangan. Qo'lyozma jami 157 sahifa bo'lib, 150^b sahifadan shoir she'rlari ko'chirilgan.

Boshi:

خدای تبارك خدای تعالی
اوزونك هادی یول آچغیل ای حق تعالی
(*Xudoyo taborak, Xudoyo taolo,*

O'zung hodi, yo'l ochg'il, ey Haq taolo)
bayti bilan boshlanadi.

Oxiri quyidagicha:

مجزوب روفقاسی بیلہ بیرون او کلشن
هر بیرسی بیر مورغ غزلخوان دل آرا
Majzub rufaqosi bila birun u gulshan,
Har birisi bir murg'i g'azalxoni diloro(.

Jami o'n besh sahifada Majzub she'rlari ko'chirilgan. Boshqa manbalardan farqli o'laroq, ushbu qo'lyozmada she'rlar ikki ustun qilib, har sahifada o'rtacha o'n bir baytdan she'r ko'chirilgan. Boshqa qo'lyozmalarda she'rlar ustunga ajratilmasdan ko'chirib ketilavergan. Bu qo'lyozmada shoir devonidagi dastlabki lirik asarlar ko'chirilgan. Ushbu she'rlar sarlavhalanmagan ham, raqamlanmagan ham. Qo'lyozmada shoirning: "*Xudoyo taborak, Xudoyo taolo, O'zung hodi, yo'l ochg'il, ey Haq taolo*", "*Salovotu salom Mustafog'a, Ham olu va sahib mujtabog'a*", "*Bino qilg'uchig'a siposu sano, Yaratg'uchi digar dema bor yano*", "*Ul Xoliqiki ayladi bu jumlani fido, Sobit ango sitoyishu sonsiz ango sano*"¹, [3.19] "*Deyin pok Tangrimg'a hamdu sano, Sitoyish parastish sazovor Ango*", "*Salovotu salom angokim ismi "Toho", Ey bor oli sahbiga ham yo Iloho*", "*Alhamdu lirabbano va lillohi sano, Indurg'uvchi bu sahna yog'ib mehri ziyo*" – matla'li yettita she'ri kiritilgan.

Demak, bu manba ham shoir asarlarini nashr ettirishda yordamchi manba vazifasini o'taydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Сирожиiddинов Ш. Матнишунослик сабоқлари. – Тошкент: Navoiy universiteti, 2019. – Б.39.
2. Ҳасаний М., Ҳабибуллаев А. Адабий манбаишунослик ва матнишуносликнинг назарий масалалари. – ТДШН, 2012. – Б. 90-91.
3. Majzub Namangoniy. Oshiq manam...Devon. (Nashrga tayyorlovchi: Ahmad Ubaydulloh). – Toshkent: "Hilol-Nashr", 2020. – 344 b.
4. Nurboy Jabborov. Literature of Mirzo Ulughbek's Time in Alisher Navoi's Interpretations. // The Journal of Eurasian Turkic Studies. – 2021. June, Vol. 6. Special Edition: "A Celebration of the 580 th Anniversary of Alisher Navoiy's Birth. – P.76-92.
5. Nurboy Jabborov. The History of the Text and Some Comments on its Genesis. // ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. June, Vol. 11, Issue 6. (Impact Factor: SJIF 2020=7.13.). – P.632-636.
6. Nurboy Jabborov. Abdulla Qadiri's skill of describing the national spirit. //The American Journal of Applied sciences. – 2023. April, Vol. 05, Issue 04. (Impact Factor: SJIF 2023=7.3). – P.61-73.
7. Nurboy Jabborov, Fatma Açık. Behbudi's activity on education reform. //European Journal of Literature and Linguistics. Scientific journal – 2023, №2. (Impact Factor: SJIF 2023=5.614). – P.3-9.
8. Pardayev Q. Adabiy manbalar bilan ishlash amaliyoti. O'quv qo'llanma. Тошкент: BOOKMANY PRINT, 2022. – 109 б.

1 Bu bayt shoir devoni nashrida boshqacharoq shaklda uchraydi:
Ul Xoliqiki ayladi bu jumlani bino,
Sobit ango sitoyishu sonsiz sano